



УДК 726.95:745.51:64](477)"16/17":069](477)(045)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2025.04.969>

ХРЕСТИ НА УКРАЇНСЬКИХ СВОЛОКАХ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Анатолій ЦЕРБАНЬ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>

доктор культурології, кандидат історичних наук,
професор, завідувач кафедри культурології та музеєзнавства,
Харківська державна академія культури,
Бурсацький узвіз 4, 61057, м. Харків, Україна,
e-mail: kozaks_1978@ukr.net

Віктор ВЕКЛЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-5436-355X>

директор, Громадський історико-етнографічний
ставрографічний Музей Хреста, вул. Козацька 28, 51813,
с. Гречане, Дніпропетровська область, Україна,
e-mail: vik88tormuseum@gmail.com

Подано результати дослідження 29 хрестів, вирізаних на 26 українських сволоках 1667—1780 рр. з колекцій музеїв і заповідників та за зображеннями на фотографіях і малюнках. *Мета статті:* узагальнююча характеристика хрестів на українських сволоках ранньомодерної доби як елементів декору, знаків і символів.

Висвітлення пов'язаних із цією тематикою питань становить невід'ємну частину досліджень народної культури українців і ніколи не втрачало своєї актуальності.

Методологія розвідки ґрунтується на загальнонаукових методологічних принципах та основних вимогах, які ставляться до праць історико-етнологічного спрямування. Зокрема було задіяно комплекс методів та підходів, характерних для музеєлогічних, історичних та мистецтвознавчих дисциплін. А це: принцип історизму, методи порівняльного та візуального аналізу, формально-стилістичний.

Ключові слова: дерево, різьблення, сволок, хрест.

Anatolii SHCHERBAN

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>

Doctor of Culturology, Candidate of Historical Sciences,
Professor, Head of the Department of Culturology and
Museum Activity,

Kharkiv State Academy of Culture,
4, Bursatskyi uzviz, 61057, Kharkiv, Ukraine,
e-mail: kosaks_1978@ukr.net

Viktor VEKLENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>

Director, Public Historical-Ethnographic
Stavrographic Museum of the Cross, 28, Kozatska St.,
51813,

Hrechane village, Dnipropetrovsk region, Ukraine,
e-mail: vik88tormuseum@gmail.com

THE CROSSES ON THE UKRAINIAN EARLY MODERN PERIOD CEILING BEAMS

Problem Statement. The study of crosses as a significant component of Ukrainian cultural heritage has been extensively covered in scholarly literature. However, their depictions on ceiling beams (svoloky) from the Early Modern period remain largely underexplored. Given the abundance of such signs, along with the frequent availability of information about the owner, the original location, and the date of creation, these artifacts represent a valuable resource for the field of cross studies.

Purpose. To provide a comprehensive overview of crosses depicted on Ukrainian ceiling beams of the Early Modern era, analyzing them as elements of decoration, markers and symbols.

Methods. The complex of methods and approaches characteristic of museological, historical and art history disciplines were involved. In particular, the principle of historicism, methods of comparative and visual analysis, formal-stylistic.

Results. The study summarizes the analysis of 29 carved crosses found on 26 Ukrainian ceiling beams (svoloky) dated between 1667 and 1780. These ceiling beams originate from museum and reserve collections and from photographs and drawings.

Conclusion. The cross is a meaningful and semantically rich element of the «carved» Ukrainian ceiling beams from the Early Modern period. It appears on 73% of the examined items from 1667—1780. Four regional groups of ceiling beams bearing such signs have been identified. «northern» region includes three examples. The «southern» region includes two examples. All featuring six-pointed crosses of a single type but with different ornamentation and lower crossbars. The «western» group comprises three ceiling beams, but their crosses are of varied types. The most representative region is Central Naddniproshchyna, with 17 ceiling beams, displaying a diversity of cross types and variations. This variety may indicate that the crosses were carved by artisans from different woodworking centers and that there was no universally accepted canon for the image of the cross as a domestic symbol in certain Ukrainian lands during the late 17th to 18th centuries. It may also reflect historical changes in church life.

Keywords: wood, carving, ceiling beam (svolok), cross.

Вступ. Результати вивчення хрестів як важливої складової української культурної спадщини висвітлені в значній кількості публікацій. Але їх зображення на сволоках ранньомодерної доби лишаються малодослідженими. Якщо й характеризувалися хрести на окремих предметах (наприклад, [1, с. 112—114; 2, с. 1390; 3, с. 76; 4, с. 711; 5, с. 184—185]) чи їх групах (зокрема, [6, с. 213; 7, с. 366; 8, р. 196—200]), зазвичай інформація обмежувалася описом супроводжуваних написів та, іноді, форм. Сволоки ж мають переваги перед іншими джерелами для хрестознавства. По-перше, вони порівняно численні — виробів із хрестами нині відомо 26 (хрестів на них — 29) (таблиця). Це одна з найбільших для XVII—XVIII ст. збірка українських предметів з хрестами, на основі якої можна робити порівняльні дослідження в синхронному та діахронному вимірах. По-друге, більшість сволоків точно датована. Для значної частини з них у результаті атрибуційних студій з'ясована інформація про власника та місце початкового розташування. Це уможливорює аналіз хрестів у територіальному та соціальному планах. Таким чином, вивчення хрестів на сволоках є перспективним і актуальним. Особливо, в умовах сучасного переосмислення українського сакрального дизайну [9]. *Мета статті:* узагальнююча характеристика хрестів на українських сволоках ранньомодерної доби як елементів декору, знаків і символів.

Висвітлення пов'язаних із цією тематикою питань становить невід'ємну частину досліджень народної культури українців і ніколи не втрачало своєї актуальності.

Методологія розвідки ґрунтується на загальнонаукових методологічних принципах та основних вимогах, які ставляться до праць історико-етнологічного спрямування. Зокрема було задіяно комплекс методів та підходів, характерних для музеєлогічних, історичних та мистецтвознавчих дисциплін. А це: принцип історизму, методи порівняльного та візуального аналізу, формально-стилістичний.

Основна частина. На сьогодні маємо детальну інформацію (в результаті аналізу музейних предметів, фотографій чи малюнків) про вигляд 33 українських різьблених сволоків ранньомодерної доби (датовуються 1667—1780 рр.). Тобто на дев'яти виробках (27% від загальної кількості) хрестів немає. З них один у центрі лицевої поверхні (де зазвичай різьбили хрест) містить монограму Діви Марії. У п'яти ви-

падках там розташовується частина напису християнського змісту, окрім якого деякі сволоки без виразних хрестів містили хрестоподібні розетки на нижній поверхні. Наприклад, такий знак наявний на найдавнішому зі збережених досьогодні сволоків Наддніпрянщини — з «будинку Феодосія Углицького» в Чернігові, на якому вирізьблено рік (1688). На жаль, для детального його опису не вистачає даних, адже нині сволок за винятком напису покритий штукатуркою. Єдине джерело — фото початку XX століття [10, с. 414—415], де зображення проглядаються нечітко. Але, наприклад, подібні знаки активно використовувалися під час оформлення українських церковних книг ранньомодерної доби [11, арк. 2].

Один зі сволоків без хреста (нині зберігається в Конотопському музеї) має неординарний напис, — своєрідний заповіт [12, с. 26]. На двох предметах присутній лише орнамент (зображення одного з них — [4, с. 717]). Вважаємо, що останні призначалися для розташування не в головній кімнаті будинку, тому сакральних символів і написів не потребували. Тобто хрести є на переважній більшості збережених на сьогодні чи відомих за зображеннями українських «різаних» сволоків ранньомодерної доби, призначених для головних кімнат житлових споруд.

Хрести мали різноманітні форми. За двома винятками, вони були Голгофськими. Розташовувалися зазвичай у центрі лицевої поверхні. 2 сволоки, окрім «лицьового», мають ще й хрест у центрі звороту (іл. 6:5—6, 10—11). На одному з них (з будинку Івана Рябця) міститься третій хрест, що відрізняється від інших простотою форми та техніки виконання, відсутністю Голгофи. Він міститься біля одного з країв лицевої поверхні. Очевидно, цей хрест нанесено значно пізніше за основні, тому в нашій статті його не аналізуватимемо. Один сволок (іл. 5:4—5) має хрест, окрім «лицьової», на нижній поверхні.

Ідентичних хрестів немає. Але прослідковується спільні морфологічні риси, котрі в частині випадків дозволяють виокремити чотири умовні територіальні групи творення хрестів на сволоках. Кожен регіон мав особливості історичного розвитку.

Перша, північно-східна (охоплює сучасну Чернівщину та північ Київщини), представлена трьома сволоками поч. XVIII ст. (іл. 1:2), 1704 (іл. 1:1) і 1753 рр. (іл. 1:3). На думку А. Цербаня, їх виготовлено та декоровано майстрами Літківського братства або під їх-

Таблиця

Характеристики хрестів на українських сволоках ранньомодерної доби

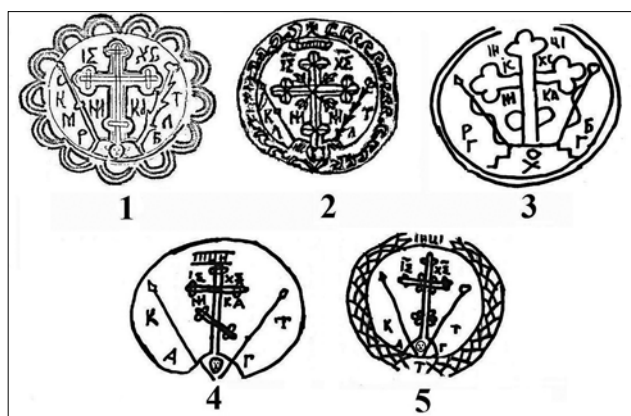
№ на іл.	Місце побутування, власники	Дата	Характеристика хреста	Посилання
Північно-східний регіон				
1.1.	М. Остер, сотник Михайло Хенцинський	1704	Шестикінцевий Голгофський із відхиленими під кутом списом і тростиною. Закінчення лопатей — трійчасті (тричасні). Нижня і верхня балки — паралельні. Голгофа трапецієподібна	[12, с. 21—22, 25, іл. 2:1, 2]
1.2.	Київський полковий писар Созонт Грабовський	поч. XVIII ст.	Шестикінцевий Голгофський із відхиленими під кутом списом і тростиною. Закінчення лопатей — трійчасті (тричасні). Нижня і верхня балки — паралельні. Кути середохрестя заповнені чотирма лілями. Голгофа трапецієподібна	[18, с. 25, іл. 2:3, 4]
1.3.	М. Остер, родина Якіма та Ксенії Ківулі	1753	Шестикінцевий Голгофський із трійчастими (тричасними) закінченнями лопатей та відхиленими під кутом списом і тростиною. Нижня балка, скоріш за все, паралельна верхній. Голгофа ступінчаста	[12, с. 24, 25, іл. 2:5, 6]
Південний регіон				
1.4.	Підпільненська Січ, хата товариша куреня Вишестеблівського Якіма Ігнатовича	1746	Шестикінцевий Голгофський із відхиленими під кутом списом і тростиною. Закінчення лопатей — трійчасті (тричасні). Нижня балка під нахилом. Голгофа закруглена	[6, с. 390, іл. 2]
1.5.	Підпільненська Січ, хата колишнього кошового Василя Сича	1747	Шестикінцевий Голгофський із відхиленими під кутом списом і тростиною. Закінчення лопатей — трійчасті (тричасні). Нижня і верхня балки — паралельні. В кути середохрестя вписано по колу. Голгофа закруглена	[19, с. 44 вклейка, рис. 10]
Західний регіон				
2.1.	Крехівський монастир, келія	1667	Чотирикінцевий із лінійно розширеними лопатями. Зовнішні кути середохрестя заповнені підтрикутними променями	[20]
2.2.	М-ко Дашів, хата греко-католицького священника Василя Плотницького	1758	Семикінцевий Голгофський із відхиленими під кутом списом і тростиною. Нижня балка під нахилом. Голгофа схожа на два крила	[1, с. 112—114, іл. 4:4]
2.3.	М-ко Зятківці, хата Григорія Гижки	1778	Чотирикінцевий Голгофський із трійчастими (тричасними) закінченнями верхньої лопаті і рамен, Голгофа закруглена сплюснена.	Фото з фонду К. Мошенка, Ukrainian History and Education Center (New Jersey, USA)

Продовження таблиці

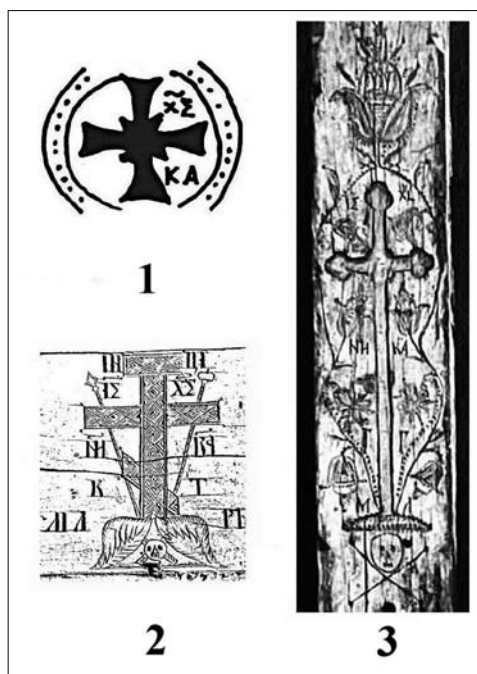
№ на іл.	Місце побутування, власники	Дата	Характеристика хреста	Посилання
Центральна частина Наддніпрянщини				
5.1.	М. Переяслав, полковий суддя Леонтій Панкевич	1704	Чотирикінцевий Голгофський із лінійно розширеними лопатями. Лопаті додатково прикрашені кульками. Зовнішні кути середохрестя заповнені підтрикутними променями. Голгофа двопагорбова з завитками	Експозиція Музею декоративно-ужиткового мистецтва Київщини (м. Переяслав)
5.2.	М-ко Яреськи, представник сотенної старшини Мусій Зарудний	1720-ті	Шестикінцевий Голгофський (?) із трійчастими (тричасними) закінченнями лопатей та відхиленими під кутом списом і тростиною. Нижня балка під нахилом, довша за верхню	[3, с. 76—78, рис. 4:6]
5.3.	Полтавщина (?)	орієнтовно — 1730—50-ті рр.	Шестикінцевий (?), нижня балка слабо-виражена) проквітлий. Закінчення лопатей ромбічні (?)	Фото з фонду К. Мошенка, Ukrainian History and Education Center (New Jersey, USA)
5.4-5	Переяславський полк, представник козацької старшини Іван Андрієвський	1752	Шестикінцевий Голгофський (?) із трійчастими (тричасними) закінченнями верхньої лопаті і верхніх ramen, нижня балка без додаткового оздоблення і під нахилом. Голгофа підпрямокутна	[7, с. 372, рис. 4]
5.6.	Полтавщина (?)	орієнтовно — 1730—40-і рр.	Чотирикінцевий Голгофський із трійчастими (тричасними) закінченнями лопатей та відхиленими під кутом списом і тростиною на ступінчастій Голгофі	Фото з фонду К. Мошенка, Ukrainian History and Education Center (New Jersey, USA)
5.7.	Переяславський полк, представник козацької старшини Андрій Грабовецький	орієнтовно — 1720—30-ті рр.	Чотирикінцевий Голгофський із трійчастими (тричасними) закінченнями лопатей на ступінчастій Голгофі	[12, с. 27, іл. 3:2]
5.8.	Переяславський полк (?), Федір Андрійович Тарапон	1761	Шестикінцевий Голгофський (?), нижня балка під нахилом, спис і тростина під нахилом відносно вертикальної балки хреста	Експозиція Музею декоративно-ужиткового мистецтва Київщини (м. Переяслав)
6.1.	М. Полтава, дані про власника відсутні	1705	Семикінцевий Голгофський. Голгофа у вигляді вензеля	[2, с. 1391, іл. 3:1]
6.2.	М-ко Крилов, священник Сімеон Петрович	1719	П'ятикінцевий Голгофський із відхиленими під кутом списом і тростиною. Голгофа двопагорбова	[21, с. 370, рис. 1; 22]

Продовження таблиці

№ на іл.	Місце побутування, власники	Дата	Характеристика хреста	Посилання
6.3.	М-ко Зінків (?), Полтавщина, Григорій Єпіфін	1743	Шестикінцевий Голгофський із трійчастими (тричасними) закінченнями верхньої лопаті і верхніх рамен, нижня балка без додаткового оздоблення і під нахилом. Голгофа двопагорбова, спис і тростина паралельні хресту	[6; 7, с. 371, рис. 3]
6.4.	С. Озерки біля м-ка Кобеляки, сотник Григорій Потоцький	1733	Шестикінцевий Голгофський із трічастими (тричасними) закінченнями лопатей на закруглений Голгофі. Горизонтальні балки паралельні	[7, с. 371, рис. 2]
6.5.	С. Климківка біля с. Диканька, сотник Федір Яковенко	1741	Чотирикінцевий Голгофський із трійчастими (тричасними) закінченнями лопатей на ступінчастій Голгофі. Спис і тростина паралельні хресту	[2, с. 1389, іл. 2:2]
6.6.	С. Климківка біля с. Диканька, сотник Федір Яковенко	1741	Чотирикінцевий Голгофський із трійчастими (тричасними) закінченнями лопатей на ступінчастій Голгофі. Оточений променями	[2, с. 1389, іл. 2:3]
6.7.	Вдова-козачка Анастасія Деркач	1733	Чотирикінцевий Голгофський, закінчення лопатей — трійчасті (тричасні). Голгофа у вигляді серця	[5, с. 184—185]
6.8.	С. Жовнин, представник козацької старшини Дем'ян Булюбаш	1741	Чотирикінцевий (?) Голгофський із трійчастими (тричасними) закінченнями лопатей на закруглений Голгофі. В середохресті і на кінцях трьох лопатей — «вихрові» розетки	[4, с. 711—712, рис. 3:5]
6.9.	Білицький сотник Павло Федорович Кот та його дружина Агафія Афанасіївна	174 (?), ост. цифра пошк.	Шестикінцевий Голгофський, закінчення лопатей — трійчасті (тричасні). Нижня і верхня балки — паралельні. Нижня — безпосередньо контактує з заокругленою Голгофою	Експозиція Музею декоративно-ужиткового мистецтва Київщини (м. Переяслав)
6.10.	М-ко Кишенька, заможний козак Іван Рябець	1731	Чотирикінцевий Голгофський із трійчастими (тричасними) закінченнями лопатей на закруглений Голгофі	Експозиція Дніпропетровського національного музею імені Д. Яворницького
6.11.	М-ко Кишенька, заможний козак Іван Рябець	1731	Семикінцевий Голгофський на ступінчастій Голгофі. Нижня балка під нахилом	Експозиція Дніпропетровського національного музею імені Д. Яворницького
6.12.	М-ко Келеберда, посполитий Федір Бабець	1780	Чотирикінцевий Голгофський прямий «латинський». Голгофа трапецієподібна. Середохрестя ромбічне	[22, с. 248—249, рис.]



Іл. 1. Хрести на сволоках ранньомодерної доби. 1—3 — «північний» регіон, 4—5 — «південний» регіон. Детальніша інформація — в таблиці. Промальовка А. Цербаня



Іл. 2. Хрести на сволоках ранньомодерної доби «західно-го» регіону. Детальніша інформація — в таблиці, 1 — промальовка А. Цербаня, 2—3 — за фото

нім впливом [12, с. 25]. Цим можна пояснити факт, що хрести на них одного типу — шестикінцеві Голгофські із трійчастими (тричасними) закінченнями лопатей та відхиленими під кутом знаряддями тортур Ісуса Христа — списом і тростиною. Нижня (додаткова) балка паралельна верхній. Відрізняються обриси трапецієподібної Голгофи. На зображеннях початку XVIII ст. вони плавні, на пізнішому хресті — ступінчасті.

Всі хрести вписані в коло, різною мірою декоровані. Помітно, що рівень ретельності їх нанесення й оздоблення, як і сволоків загалом, з часом знижується. Цей процес певною мірою ілюструє пере-

хід в українському мистецтві Наддніпрянщини від мазепинського бароко до класицизму. Найбагатше оздоблено додатковими елементами знак на сволоці київського полкового писаря Созонта Грабовського (іл. 1:2). Зокрема, в кути його середохрестя вписано по лілеї.

Другий регіон — південний. Збереглися два виробу безпосередньо з території Запорозької Січі, близькі за часом створення (1746 (іл. 1:4) та 1747 (іл. 1:5) рр.). Хрести на них одного типу (описаний вище). Варіанти вирізняються обрисами середохрестя та нижньої балки. Вирізьблено їх без декоративних надлишків. На одному нижня балка похилена, в кожен кут середохрестя іншого вписане коло.

Третій регіон, західний, включає найдавніший із відомих нині православний сволок з хрестом (іл. 2:1). Походить він із келії Крехівського монастиря (Львів), зведеної як свідчить напис («ИЗВОЛЕНІЕМЪ ВТРОИЦИ СЛАВИМАГО БГА ТЦАНІЕМЪ ЖЕ ИИЖДИВЕНІЕМЪ ВЪХЪ ВХРТЪ БРАТИЙ СОВРУЖИСЯ СНА КЕЛІА РОК АХЪЗ») 1667 р. Хрест — рідкісного для українських сволоків типу. Він не Голгофський, чотирикінцевий із лінійно розширеними лопатями, вписаний у коло. Зовнішні кути середохрестя заповнені підтрикутними променями. Ця форма подібна до відповідного символу Вселенського Патріархату. Подібний, наприклад, використовувався в якості благословляльного хреста його представниками в XIII—XV ст. (іл. 4:1). Закономірно, що схожі символи зустрічаються в оздобленні колонтитулів українських книг XVII—XVIII ст. (іл. 3:1, 2) та у волинських і бойківських натільних хрестах (іл. 3:3—7) [13].

Також до цього регіону відносимо два сволоки з Поділля. На виробі з хати священника м. Дашів (1758 р., іл. 2:2) зображено семикінцевий хрест із відхиленими під кутом списом і тростиною. Нижня балка — похилена. Голгофа передана двома пагорбами, схожими на крила. Особливістю знака є наявність графічного заповнення смугами суміщених один з одним ромбів і трикутників. Найдавніший з відомих нам подібний декор хреста ранньомодерної доби з території України зафіксований на порохівниці 1641 р. (Волинь) [14, іл. 120]. Аналогії йому також походять із друкованих видань та греко-католицьких метричних книг середини середини XVIII ст. Київського воєводства (іл. 4:3, 4) [15, с. 245].

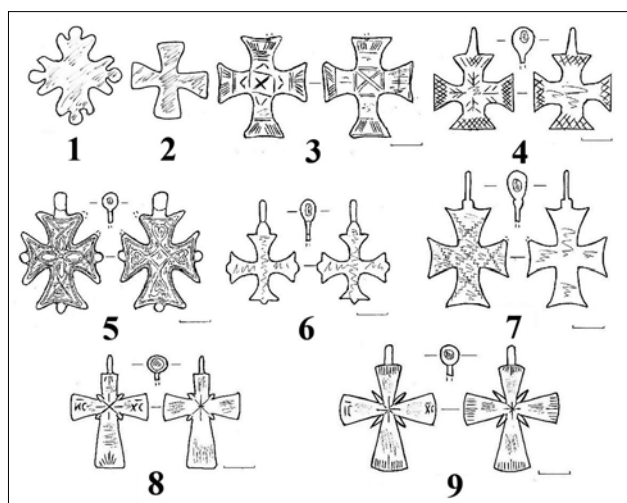
Сволок з будинку мешканців с. Зятківці (1778 р., іл. 2:3) містить чотирикінцевий хрест із трійчастими (тричасними) закінченнями верхньої лопаті та рамен, Голгофа закруглена сплюснена. Серед інших хрестів на українських сволоках ранньомодерної доби такий знак вирізняється наявністю пишного рослинного обрамлення та тим, що нанесений на нижню площину. Найдавніший із відомих нині українських сволоків із таким розташуванням хреста датований 1752 р. У XIX ст. воно стало домінуючим на цих архітектурних елементах. Дуже подібне пишне рослинне обрамлення хреста міститься на козацьких пороховницях — згаданій вище та тій, що датована 1726 р. (іл. 4:2) [14, іл. 123]. До речі, хрест на останній — того ж типу, що і на сволоці з Зятківців.

Четвертий регіон, умовно названий центральною Наддніпрянщиною (ще його можна вважати історичною Полтавщиною), простягається від долини р. Ворскла до м. Переяслав. Один населений пункт міститься на території Дніпровського Правобережжя. Інші — лівобережні. Найраніший хрест датується 1704 роком. Найбільше їх припадає на 1731—33 та 1741—43 рр. (по 4 знаки). З періоду після початку 1760-х рр., маємо підстави для характеристики зображення хреста лише на одному сволоці — 1780-го року.

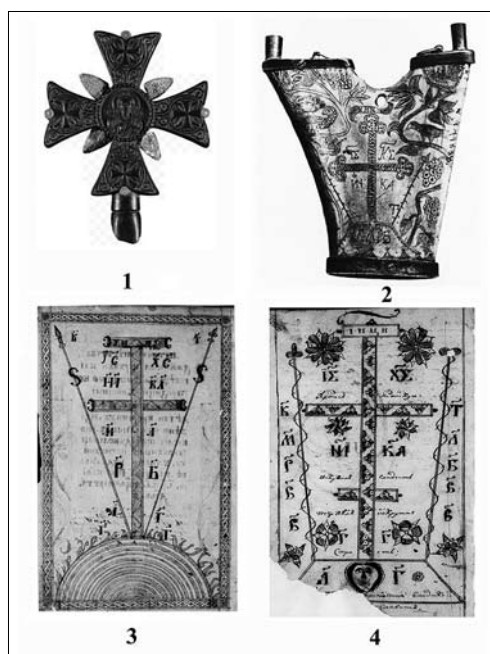
Ця група найбільш представницька (17 сволоків) та характеризується розмаїттям хрестів (20 екземплярів). 35 % становлять подібні до описаних вище шестикінцеві хрести, 50 % — чотирикінцеві, 1 (5 %) — п'ятикінцевий і 2 (10 %) — семикінцевих. Це може свідчити про їхнє оздоблення представниками різних різьбярських осередків, відсутність у регіоні певного загальноприйнятого канону сприйняття образу хреста, як хатнього символу, його трансформації. До речі, подібна ситуація спостерігається тут і щодо використання берегових хрестів в інших контекстах. Наприклад, у підземеллях ранньомодерної доби Опішні [16], знаки з яких нині неможливо точно датувати.

Хрести на сволоках цього регіону могли обрамлюватися або лишалися без окреслення. Чотири знаки мали унікальне обрамлення. В одному випадку — восьмибічне (іл. 5:2), в іншому — з виразними променями — саявом (іл. 6:6), ще двох — у вигляді вінків (іл. 6:7, 8).

Обидва хрести початку XVIII ст. рідкісні за формами, суттєво відрізняються від синхронних з північного регіону. Хрест 1704 р. з будинку переяс-

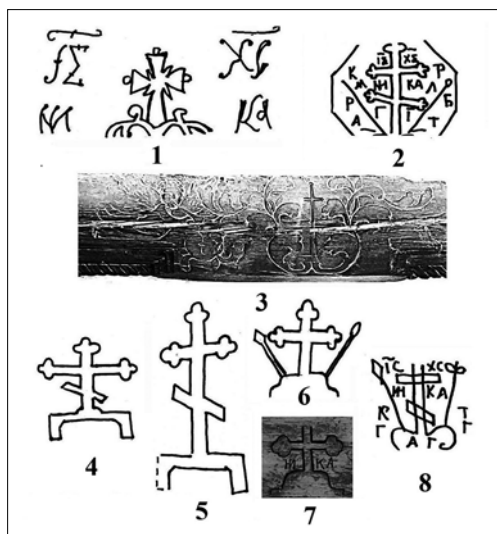


Іл. 3. Хрести ранньомодерної доби на колонтидулах в книгах (1—2) та натільні (3—9). Креслення В. Векленка

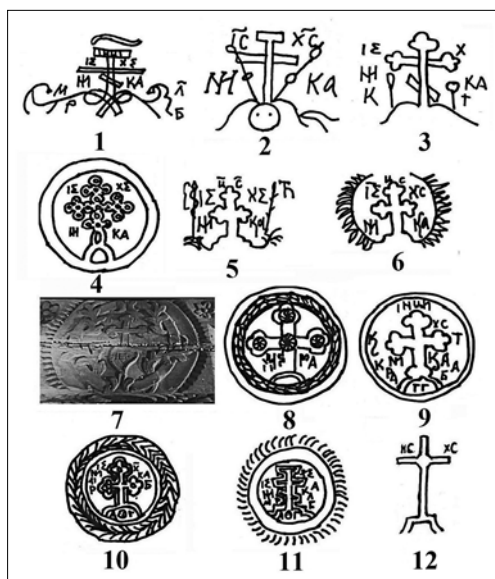


Іл. 4.1 — «Благословляльний» хрест XIII—XV ст. Клівлендський музей мистецтв (США). Фото взято на сайті: URL: <https://www.clevelandart.org/art/1952.458>, 2 — пороховниця 1726 р. з зображенням хреста [11, іл. 123], 3—4 — малюнки з греко-католицьких метричних книг середини XVIII ст. Київського воєводства (іл. 4:3, 4) [3, с. 245]

лавського полкового судді (іл. 5:1) перекликається із зображенням на охарактеризованому вище крехівському сволоці 1667 р. На відміну від нього має Голгофу, кола на краях верхніх лопатей і видовжену нижню. Аналогії йому є серед натільних «південно-київських» хрестів (іл. 3:8—9) [17]. У цьому випадку саме сволок виступає датуючим елементом щодо



Іл. 5. Хрести на сволоках ранньомодерної доби центральної Наддніпрянщини. Детальніша інформація — в таблиці, 1, 2, 4—6, 8 — промальовка А. Цербаня, 3, 7 — фото



Іл. 6. Хрести на сволоках ранньомодерної доби центральної Наддніпрянщини. Детальніша інформація — в таблиці, 1—6, 8—12 — промальовка А. Цербаня, 3, 7 — фото

використання подібних натільних христів у народній культурі українців.

Сволок 1705 р. (іл. 6:1) з хати в Полтаві містить семикінцевий хрест, Голгофа якого зображена у вигляді вензеля з рослинними відростками (форма схожа на відповідний символ московського царя Петра І). Даних про першого власника будинку з цим сволоком не знайдено. Але зважаючи на те, що хата розташовувалася біля храму і другим хазяїном стала людина, пов'язана зі службою в церкві, можна висловити думку, що будівничий також був причетним

до цієї справи. Хрест має на верхньому кінці вертикальної балки горизонтальну перекладину, що імітує табличку з іменем Ісуса Христа, та навскісну на нижньому. За формою він подібний до охарактеризованого вище щодо дахівського сволока. Подібний за формою хрест, але без нижньої перекладини нанесено на сволок священника з Крилова (іл. 6:2). Тобто, якщо предмет з Полтави належав особі, причетній до церковної служби, можна зробити висновок, що всі атрибутовані сволоки з будинків церковників мали рідкісні хрести по центрах. У трьох випадках вони були з горизонтальною перекладиною вгорі. Серед сволоків з хат козаків такий знак зафіксовано лише на звороті виробу Івана Рябця (іл. 6:10).

Шестикінцеві хрести на сволоках цього регіону схожі на описані вище, але мають відмінності в розмірах і формах нижніх балок та Голгоф. Серед чотирикінцевих є подібні, а є й досить своєрідні. Наприклад, найпізніший хрест XVIII ст. (іл. 6:12) — найпростіший за формою, унікальний для сволоків досліджуваного періоду. Він чотирикінцевий прямий, «латинський» (тобто вертикальна балка набагато довші за горизонтальну). До речі, цей сволок походить з містечка, розташованого неподалік Переволочинської переправи через Дніпро. З тих же країв маємо унікальний для українських сволоків чотирикінцевий хрест, що має корені в католицькому світі — з Голгофою у вигляді серця, в яке вписані латинські літери ІHS (іл. 6:7). Подібний символ використав автор оформлення близької за часом до цього сволока греко-католицької метричної книги [11, арк. 2].

Біля більшості христів на українських сволоках ранньомодерної доби містяться слово НИКА (гр. «Перемога») та літери, що позначають ім'я Христа (ІС ХС). За церковним переказом знак хреста в небі з написом «en touto nika» («цим перемога») побачив візантійський імператор Костянтин, після чого навернувся до християнства. Зображення хреста з такими літерами на сволоках органічне, адже балки, на які їх нанесено, тримали на собі стелю й асоціювалися з місцем переходу між нижнім (житловим) простором хати та верхнім (горищем). Саме під стелею розташовували ікони. У цьому випадку хрест символізує не так страту (жертву) Христа (хоча про неї нагадують знаряддя катування), як перемогу світла над темрявою, добра над злом, основу для спасіння християн, «зброю миру, непереможну перемогу» (кондак свята Воздвиження Хрес-

та Господнього). Їх нанесення мало підсилювати благословляльну функцію супроводжувальних написів, а функціонування — нести береговий характер і позначати, що в будинку мешкає християнська родина.

Висновки. Хрест — смислоозначуюча деталь «різаних» українських сволоків ранньомодерної доби. Він присутній на 73% досліджених виробів 1667—1780 рр. Виокремлюються чотири регіони побутування сволоків з такими знаками. У «північному» регіоні опрацьовано три вироби, у «південному» — два. Хрести на них — одного типу (шестикінцеві), але з відмінними оздобленням і нижньою перекладиною. «Західний» представлений трьома сволоками, хрести на яких — різнотипові. Найбільш представницький регіон, центральна Наддніпрянщина (17 сволоків), характеризується розмаїттям хрестів за типами і варіантами. Це може свідчити про творення цих знаків для сволоків представниками різних різьбярських осередків, відсутність у частинах земель українців другої половини XVII—XVIII ст. загальноприйнятого канону сприйняття образу хреста, як хатнього символу, історичні перипетії в церковному житті. *Перспективи вивчення* хрестів на сволоках полягають у подальшому з'ясуванні причин трансформацій їх форм та порівнянні цих процесів зі змінами в морфології таких знаків на інших предметах ранньомодерної доби.

1. Щербань А. Сволоки 1758 року і церковна історія села Дашів: переосмислення. *Народна творчість та етнологія*. 2024. № 4 (404). С. 110—118. DOI: 10.15407/nte2024.04.110.
2. Щербань А., Бабкова Н. Сволоки 1741 р. з фондів Диканського історико-краєзнавчого музею. *Народознавчі зошити*. Львів, 2023. № 6 (174). С. 1386—1396. DOI: 10.15407/nz2023.06.1386.
3. Щербань А., Жам О. Різьблений сволок зі зборів Миколи Біляшівського 1907 р. *Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України (до 110-річчя від дня народження П.Т. Тронька)*. Переяслав, 2025. С. 72—83.
4. Щербань А., Чеботарьова Л. Різьблені сволоки ранньомодерної доби з Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*: зб. наук. статей. Харків; Полтава: Майдан, 2025. С. 707—722.
5. Щербань А., Юрченко А. Атрибуція сволока 1733 року. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: зб. наук. статей. 2025. № 34. С. 182—188.
6. Василенко А.Ю. Орнамент на сволоках доби козацтва: інтерпретація та аналіз елементів. *Заповідна Хортиця. Історія запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці*: матеріали IV міжнарод. наук.-практ. конф. Запоріжжя: A&V. Art CROUP, 2010. С. 210—214.
7. Щербань А. Різьблені сволоки з Гетьманщини в колекції Катеринославського музею. *INSULA*. 2024. № 7. С. 359—372.
8. Shcherban A., Babkova N. Carved support beams of the Hetmanate. *History of Science and Technology*. 2024. № 14 (1). Р. 184—212. DOI: 10.32703/2415-7422-2024-14-1-184-212.
9. Чекаль О. Український сакральний дизайн: пошук візуальної ідентичності Православної Церкви України через теоестетику, шрифти та мультикультурні впливи. *Церква і суспільство*. 2025. № 1 (9). С. 85—97.
10. Павлуцький Г. Гражданское зодчество на Украине. *Грaбapь И. Иcтopия pyccкoгo иcкyccтвa Дoпeтpoвcкaя эпoxa (Mocквa и Yкpaинa)*. Москва: Издaниe И. Кнeбeль, [1911]. Том 2. Apxитeктypa. С. 414—415.
11. *Метрическая книга села Красного парафии Плавучая Велика для записи родившихся, сочетавшихся браком и умерших за 1745—1776 гг.* Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. XVIII. Од. зб. 445. 61 арк.
12. Щербань А. Різьблені ранньомодерні сволоки півночі України. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2024. Вип. 33. С. 21—29.
13. Векленко В. Волинські хрести: питання ідентифікації. *Старий Луцьк*. Науково-інформаційний збірник. Луцьк, 2020. Вип. XVI. С. 175—188.
14. *Українське народне мистецтво. Різьблення та художній метал*. Упоряд. П.Г. Юрченко (керів.); А.Ф. Будзан; П.М. Жолтовський. Київ: Держ. видав. образ. мист. і муз. літ. УРСР, 1962. 229 с.
15. Векленко В.О., Маріна З.П., Ромашко О.В. Створення та розвиток української хрестології: філософський пошук та шляхи реалізації. *Свічадо Придніпров'я. Краєзнавчий альманах*: зб. краєзн. та наук. праць. Горішні Плавні, 2023. С. 218—245.
16. Щербань А.Л. Зображення християнських символів у підземеллях Опішного. *Матеріали науково-практичної конференції «Освоение подземного пространства Харьковщины»*. Харків, 2010. С. 30—34.
17. Векленко В. Українські натільні і нагрудні хрести XVIII—XIX з території Черкаської області. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: зб. наук. статей. Вип. 29. Київ, 2020. С. 144—157.
18. Жам О., Грудевич Т. Сволоки у хаті чимбаря музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини: історичний, мистецтвознавчий, історіографічний огляд. *Сіверянський літопис*. 2021. № 6. С. 25—35. DOI: 10.5281/zenodo.5804536.
19. Эварницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа: в двух томах. Санкт-Петербург: Издание Л.Ф. Пантелеева, 1888. Ч. II. 257 с.

20. Ткачук Д. Крехівський сволок XVII в. *Записки чина св. Василя Великого*. Жовква, 1928. Т. III. Вип. 1—2. С. 247.
21. Яценко С.П. Сволок із колекції Запорізького краєзнавчого музею. *Музейний вісник*. Запоріжжя: ПП «АА Тан-дем», 2010. № 10. С. 9—15.
22. Глущенко А., Ткаченко К. Сволок із Келеберди у зібранні Краєзнавчого музею міста Горішні Плавні: спроба атрибуції. *Свічадо Придніпров'я. Краєзнавчий альманах*: зб. краєзн. та наук. праць. Горішні Плавні, 2024. Вип. XIII. С. 246—249.

REFERENCES

- Shcherban, A. (2024). Beam of the 1758 and the Church History of the Urban-Type Settlement of Dashiv: A Re-thinking. *Folk Art and Ethnology*, 4 (404), 110—118. DOI: 10.15407/nte2024.04.110 [in Ukrainian].
- Shcherban, A., & Babkova, N. (2023). Ceiling beam (svolok) 1741 from the Dykanka Historical and Local Story Museum. *The Ethnology Notebooks*, 6 (174), 1386—1396. DOI: 10.15407/nz2023.06.1386 [in Ukrainian].
- Shcherban, A., & Zham, O. (2025). A carved beam from the collection of Mykola Biliashivskiy, 1907. *Research, preservation and popularization of monuments of historical and cultural heritage of Ukraine (to the 110th anniversary of the birth of P.T. Tronko)* (Рр. 72—83). Pereyaslav [in Ukrainian].
- Shcherban, A., & Chebotarova, L. (2025). Carved ceiling beams of the Early Modern Period from the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum. *Poltava Local Lore Museum: Little-known pages of history, museology, care of monuments* (Vol. XX, pp. 707—722) [in Ukrainian].
- Shcherban, A., & Yurchenko, A. (2025). Attribution of the ceiling beam (svolok) of 1733. *New research of monuments of the Cossack era in Ukraine*, 34, 182—188 [in Ukrainian].
- Vasylenko, A.Yu. (2010). The ornament on the ceiling beams of the Cossack age: interpretation and analysis of elements. *Khortytsya Nature Reserve. The history of the Zaporizhzhya Cossacks: in monuments and museum practice* (Proceedings of the IV international Scientific and Practical Conference). Zaporizhzhia: A&V. Art CROUP [in Ukrainian].
- Shcherban, A. (2024). Carved ceiling beam (svolok) from the Hetmanate in the collection of the Katerynoslav Museum. *INSULA*, 7, 359—372 [in Ukrainian].
- Shcherban A., & Babkova N. (2024). Carved support beams of the Hetmanate. *History of Science and Technology*, 14 (1), 184—212. DOI: 10.32703/2415-7422-2024-14-1-184-212.
- Chekal, O. (2025). Ukrainian sacred design: exploring the visual identity of Orthodox church of Ukraine through aesthetics, fonts and multicultural influences. *Church and Society*, 1 (9), 85—97 [in Ukrainian].
- Pavlutsky, G. (1911). Civil architecture in Ukraine. In: Grabar I. *History of Russian art in Pre-Petrine era. (Moscow and Ukraine)*. *Architecture* (Vol. 2, pp. 414—415). Moscow: Edition I. Knebel [in Russian].
- Metrical book. *The register of births, marriages and deaths of the village of Krasnoye in the Plavuchaya Velika parish for the years 1745—1776*. Institute of Manuscript of V.I. Vernadsky National Library of Ukraine. F. XVIII. Od. save 445 [in Russian].
- Shcherban, A. (2024). Carved ceiling beams (svoloky) of the Early Modern Period from northern Ukraine. *New research of monuments of the Cossack era in Ukraine*, 33, 21—29 [in Ukrainian].
- Veklenko, V. (2020). Volyn crosses: questions of identification. *Old Lutsk. Scientific and informational collection* (Issue XVI, pp. 175—188). Lutsk [in Ukrainian].
- (1962). *Ukrainian folk art. Carving and artistic metal arranged*. Kyiv: State Publishing House of Fine Arts and Fiction [in Ukrainian].
- Veklenko, V.O., Marina, Z.P., & Romashko, O.V. (2023). Creation and development of Ukrainian chrestology: philosophical search and ways of implementation. *Svichado Prydniprovya. Local history almanac: collection of local history and scientific works* (Рр. 218—245) [in Ukrainian].
- Shcherban, A. (2010). Depictions of Christian symbols in the Opishne dungeons. *Development of underground space of the Kharkiv region* (Proceedings of the scientific and practical conference). Kharkiv [in Ukrainian].
- Veklenko, V. (2020). Ukrainian vest and pectoral crosses of the 18th—19th centuries from the territory of Cherkasy region. *New research of monuments of the Cossack era in Ukraine*, 29, 144—157 [in Ukrainian].
- Zham, O., & Hrudevych, T. (2021). The ceiling beam (svolok) from chinbar's house at the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper: historical, graphical and artistical review. *Siverian chronicle*, 6, 25—35. DOI: 10.5281/zenodo.5804536 [in Ukrainian].
- Evarnickij, D.I. (1888). *Zaporozhye in the remnants of antiquity and folk tales* (Vol. 2). Sankt-Peterburg: Izdanie L.F. Panteleeva [in Russian].
- Tkachuk, D. (1928). The svolok from Krekhiv, 17th century. *Notes of the Order of St. Basil the Great* (Vol. 3, issue 1—2, pp. 247). Zhovkva [in Ukrainian].
- Yatsenko, S.P. (2010). The beam from the Zaporizhzhia District Local Lore Museum collection. *Muzejnyj visnyk*, 10, 9—15 [in Ukrainian].
- Hlushchenko, A., & Tkachenko, K. (2024). The ceiling beam (svolok) from Keleberda in the collection of the Local History Museum of the city of Horishni Plavni: an attempt at attribution. *Svichado Prydniprovya. Local history almanac: collection of local history and scientific works* (Issue XIII, pp. 246—249) [in Ukrainian].